

Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım

Fatih Yücel

fatihyucel@nigde.edu.tr

A Theoretical Approach on Determinants of Foreign Trade

Abstract

There are numerous studies in the international economy literature about foreign trade. The most important part of them is consisting of empirical studies. Lots of proxies and variables are used in foreign trade models for determinants of foreign trade. The models are formed from some foreign trade approaches are benefited.

In this study, the factors which are affected to determine export and import demands and basic approaches which are used in the foreign trade models have been investigated from theoretical view.

Key Words : Foreign Trade, Determinants of Foreign Trade, Approaches of Foreign Trade.

JEL Classification Codes : F10, F11, F12, F40, F41.

Özet

Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret konusunda birçok çalışma yapılmaktadır. Bunların önemli bir kısmı deneye dayalı çalışmalardan oluşmaktadır. Dış ticaretin belirleyicileri olarak modellerde birçok değişken ve gösterge kullanılmaktadır. Ayrıca modellerin oluşturulmasında bazı dış ticaret yaklaşımlarından yararlanılmaktadır.

Bu çalışmada, dış ticaretin belirleyicileri olarak ihracat ve ithalat arz ve taleplerini etkileyen faktörler ve dış ticaret modellerinde kullanılan temel yaklaşımlar teorik bakış açısından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler : Dış Ticaret, Dış Ticaret Modelleri, Dış Ticaret Yaklaşımları.

1. Giriş

Dış ticaretin analizinde, çok farklı modeller ve bunları test eden yöntemler kullanılmaktadır. Bazen birbiri ile özdeş bazen de farklı değişkenler ve göstergeler bu modellerde yer almaktadır. Modellerin kurgusu, dış ticareti belirleyen veya etkileyen faktörlerin nitelik ve niceliklerine göre yapılmaktadır. Bir dış ticaret modeli ithalat ve ihracat arz ve talepleri çerçevesinde oluşturulur. Bu süreçte, ithalat ve ihracat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin neler olduğu tespit edilerek model kurgusunda dikkate alınır. İyi bir model doğru ve tutarlı açıklayıcı değişkenlerle donatılmış modeldir. Bu nedenle, dış ticaret analizinde kullanılan model değişkenleri her bir ülkenin kendisine has karakteristiklerini yansıtacak kuvvet ve özelliklerde olmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, dış ticaretin belirleyicilerinin neler olduğu, dış ticaret modellerinde nasıl yer aldıklarını ortaya koyabilmektir. Ayrıca, dış ticaret analizinde kullanılan yaklaşımların tarihsel süreç içinde nasıl geliştiğini de gösterebilmektir.

Bu amaçla çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticaretin belirleyicileri olarak ithalat ve ihracat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin neler olduğu tartışılmıştır. İkinci bölümde de dış ticaret akımının belirlenmesinde kullanılan yaklaşımlar literatür özeti şeklinde incelenmiştir.

2. Dış Ticaretin Belirleyicileri Olarak İhracat ve İthalat Arz ve Taleplerini Etkileyen Faktörler

Dış ticaretin oluşumunda, ülkeden ülkeye değişen farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkları yaratan neden ise ihracat ve ithalat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin çeşitliliğidir. Konuya derinlik kazandırması açısından belirleyici faktörleri, birincil faktörler ve ikincil faktörler olarak iki başlık altında incelenecektir. Bu ayrımında kullanılan, birincil ve ikincil faktör tanımlamaları, faktörler arasında bir üstünlüğü *vurgulamamaktadır*. Bu ayrımındaki temel kriter, ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını ölçen ampirik çalışmalarda hangi değişkenlerin yoğun olarak kullanıldığıdır. Bu bağlamda, ilgili çalışmalarda yoğun olarak kullanılan değişkenler birincil faktörler başlığında incelenirken, diğer belirleyiciler de ikincil faktörler başlığı altında incelenmiştir.

2.1. Birincil Faktörler

İhracat ve ithalat talebini etkileyen iki birincil faktör vardır (Hooper ve Marquez, 1995: 158; Forbes, 2001: 12). Birincisi, yurtdışı (ihracat) ve yurtiçi (ithalat) piyasalarındaki gelir düzeyleri. İkincisi, göreceli fiyatlardır. Ancak, bu iki faktöre ek olarak, son dönemlerde dünya döviz piyasalarında yaşanan dönüşümlerin etkisiyle (Bird ve Rajan, 2001: 22), döviz kurlarındaki oynaklıkların (volatilite) dış ticaret talep fonksiyonlarında bir başka açıklayıcı önemli değişken olarak hesaba katılmasını gerektirmiştir (Chowdhury,

1993: 703; Chou, 2000: 62; Daly, 1998: 336; Helliwell, 1998: 49; McKenzie, 1998: 24; Bahmani-Oskooee ve Kara, 2003: 293; Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 2004: 9).

2.1.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Gelir Düzeyleri

Yurtiçi ve yurt dışı gelir düzeyleri dış ticaret talepleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Ancak burada bazı kısıtlardan ve varsayımlardan hareket etmek gerekmektedir. Şöyle ki; bir ekonomide, fiyatların sabit kaldığı varsayımından hareketle (Krugman, 1989: 1302) gelirler yükselince tüketim artacaktır. Tüketim genişlemesi gerek yurtiçi gerek yurtdışı mallara yönelik olacaktır. Dolayısıyla, dış ticaret bileşenlerindeki değişimler, ülkenin gelirine bağlı olacaktır. Yurtiçi gelirler ile ülkenin ithalatı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu durum literatürde ithalat fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Gelir ile ithalat arasındaki bu ilişki iki temele dayanmaktadır: birincisi, üretim için ihtiyaç duyulan kaynakların belli oranda yabancı girdiye dayanması, ikincisi ise, yurtiçi tüketimin bir bölümünün ithal mallara yönelmesidir. Her iki durum dış ticaret dengesi açısından bir sızıntı niteliği taşıyacaktır. İhracatın karşı ülkenin koşullarına bağlı kalacağı düşünülürse, ithalatın artması dış ticaret açığını artırıcı etki yapacaktır.

Burada değinilmesi gereken bir diğer durum da ithalat talebinin gelir esnekliğidir. İthalat talebinin gelir esnekliği; ithalattaki yüzdelik değişimin gelirdeki yüzdelik değişime oranıdır. Şayet ithalat artış oranı gelir artış oranından büyük ise esneklik birden büyük olacak ve ithalata bağımlılık artacaktır. İthalat artış oranı gelir artış oranından küçük ise esneklik birden küçük olacak ve ithalata bağımlılık azalacaktır. Bu iki oran birbirine eşit ise ithalata bağımlılık konusunda bir değişme olmayacaktır (Ferreira ve Canuto, 2001: 8-9). Ampirik çalışmalarda ithalat ve ihracat talep fonksiyonlarında gelir değişkeni olarak kişi başı gelir ya da GSYİH dikkate alınmaktadır.

2.1.2. Görelî Fiyatlar

Ticarete konu olan bir malın fiyatını belirleyen birtakım unsurlar vardır. Bunları temel olarak iki kategoride ele alabiliriz (Brauer, 2003, s.1); üretim maliyetleri ve taşıma maliyetleri. Ülkeler arasında üretim faktörleri dağılımında farklılıklar söz konusudur. Bir takım üretim faktörü bir ülkede bol iken diğerinde kıt olabilmektedir. Elbette bu da üretim maliyetlerine dolayısıyla da fiyatlara yansımaktadır. Bundan nedenle, benzer bir malın fiyatı ülkeden ülkeye farklılıklar arz etmektedir. Çünkü bol ve ucuz olan üretim faktörüne sahip bir ülkede fiyatlar diğer ülkelere göre daha düşük olacağı beklenmektedir. Bir malın bir noktadan başka bir noktaya gönderilmesinde taşıma maliyetleri devreye girmektedir. Taşıma maliyetleri, coğrafi uzaklıklara ve taşıma işlemlerinde kullanılan kaynakların niteliğine ve niceliğine göre oluşmaktadır. Ülkelerarası bu maliyet farklılıkları ticarete konu olan malın fiyatında da farklılıklar yaratacaktır.

Ancak, dış ticarete malların fiyatlarının karşılaştırılmasında neyin baz alındığı önemlidir. Bu nedenle karşılaştırmada fiyatların aynı para cinsinden ifade edilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir ülkedeki fiyatları, cari döviz kurlarından diğer ülke paralarına dönüştürüldüğünde tüm ülkelerde fiyat eşitliği sağlanmış olacaktır. Literatürde bu durum Satın alma Gücü paritesi (SGP) olarak bilinmektedir (Müslümov ve vd., 2002: 4). Uluslararası karşılaştırmalarda döviz kuru kullanımının sakıncalı oluşu bugün büyük bir kesim tarafından kabul edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, döviz kurunun idari kararların etkisi altında olması, resmi ve serbest piyasa kurları arasındaki farklılıklar, uluslararası karşılaştırmalarda döviz kurunun güvenilirliğini yitirmesine neden olmuştur. SGP, döviz kurunun bu tür sakıncalarını ortadan kaldıran ve uluslararası anlamda gerçek fiyat ve hacim karşılaştırmalarına olanak sağlayan bir değişim oranıdır. Buna ilaveten, SGP, döviz kurundaki değişimi iç ve dış enflasyon oranları arasındaki farka bağlaması açısından da önemlidir (Karaca, 2005: 3). Yurtiçi maliyet oranı reel döviz kuru oranından düşük olursa, ihracatçılar, ihracatta kazanç eğilimine girer.

Ülkelerarasındaki ticaret akımlarında görece fiyatların, ihracat ve ithalat talep esneklikleri üzerine etkileri oldukça önemlidir (Brauer, 2003: 12). Çünkü görece fiyatlardaki değişimler ihracat ve ithalat taleplerinde önemli değişimlere neden olur. Görece fiyatlardaki değişimlerin kaynaklarını şu şekilde açıklayabiliriz (Douglass, 1990: 84); faktör fiyatları oranındaki, bilgi maliyetlerindeki, teknolojiadaki, değişimler. İhracat ve ithalat talep modellerinin tahminlerinde, görece fiyatlar yurt içi fiyatların yurt dışı fiyatları oranlanması olarak ifade edilir. Tahmin sonucunda bu oran birden küçük ise talep esnekliğinin inelastik, bire eşit ise birim esnek ve birden büyük ise esnek olduğunu göstermektedir (Bahmani-Oskooee ve Kara, 2003: 307).

2.1.3. Döviz Kurları Oynaklıkları

Dış ticaretin en önemli belirleyicilerinden biri reel döviz kurlarıdır (Levis ve Driver, 1998: 3). Dış ticaret dengesini iyileştirmek amacıyla düşük değerlendirilmiş kur politikası izlenen dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının düşmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumsuz etkilerini ve ihracat fiyatlarının düşmesi de ihracat üzerindeki olumlu etkilerini azaltacaktır (Dornbusch, 1986: 26). Böylece, düşük değerlendirilme ile ihracat açısından sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilirken, ithalat açısından ise dış piyasalar tarafından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılacaktır.

Döviz kurlarının aşırı değerlendirildiği dönemlerde yabancı para birimi ile ifade edilen ithalat fiyatlarının yükselmesi bu politikanın ithalat üzerindeki olumlu etkilerini ihracat fiyatlarının yükselmesi de ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacaktır. Böylece, aşırı değerlendirilme ile ihracat açısından kaybedilen fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kazanılırken, ithalat açısından ise sağlanan fiyat avantajının bir kısmı ya da tamamı tekrar kaybedilecektir. Döviz kuru oranlarının aşırı değerlendirilmesi, 1970'li ve 1980'li yıllarda birçok gelişmekte olan ülkenin ihracat hacimlerinde ciddi düşüşlere neden olmuştur (Kumar, 1985: 8).

Döviz kurlarının düşük değerlendirildiğinde ihracat (ithalat) fiyatlarının düşmesi, aşırı değerlendirildiğinde ise ithalat (ihracat) fiyatlarının yükselmesi, kısaca reel döviz kurları ve dış ticaret hadleri arasında ters yönlü nedensel bir ilişkinin olup olmaması durumu, kur politikasının dış ticaretin kârlılığı (nispi kârlılığın ihracat lehine dönmesi, böylece dış ticaretin ülke lehine işlemesi) üzerinde beklenen net etkisini gösterebilmesi bakımından oldukça önemlidir (Zengin, 2001a: 3 ve 2001b: 29).

Döviz kuru sabit tutulduğu takdirde, tarifelerdeki azalma nedeniyle iç piyasalardaki talep nispi olarak ucuzlayan ithal mallara kayar. Bu kayma da, iç piyasadaki üretimde bir azalmaya neden olacaktır (Dornbusch, 1986). Üretimin azalması hemen ardından istihdam sorununu getirecektir. Böylece, uzun dönemde işsizlik sorununun giderek artmasına ve gelir dağılımındaki bozukluğun, daha da kötüleşmesine neden olacaktır. Bu da ekonomik faaliyetlerde genel bir daralma olacak anlamındadır. Çünkü böyle dönemlerde ihraç malları sanayinden, diğer sanayi kollarına işçi kaydırmak pek mümkün olamaz. Bunun sonucu olarak da, ithalattaki artış, dış ticaret dengelerinde negatif etkiler yaratır (Özbilen, 1998: 11).

Ancak, döviz kuru rejimi ne olursa olsun, ithal ve yerli mallar arasında talebi kaydıran harcama kaydırması (expenditure switching), yurtiçi ve yurtdışı ithalat talep esneklikleri toplamının birden büyük olması durumunda geçerlidir. Ayrıca, döviz kurundaki değişikliklerin cari işlemler dengesi üzerinde bahsedilen etkileri oluşturabilmesi için üretici ve tüketicilerin kısa dönemde değişikliklere tepki vermeleri ve döviz kurundaki değişikliklerin arz fiyatlarını değiştirmemesi gerekmektedir. Bu durumda, gelir, faiz ve karlılık durumunun değişmesi gibi ekonomideki diğer gelişmelerin de etkisi göz ardı edilmelidir (Kadioğlu ve diğerleri, 2001: 12).

2.2. İkincil Faktörler

İkincil faktörler, ticaret reformları, para ve mali politika araçları, firma düzeyi faktörler ve dünya ekonomisindeki eğilimler olarak sıralanmıştır. Aşağıda bunların kısaca açıklamaları yapılmıştır.

2.2.1. Ticaret Reformları

Ticaretin serbestleştirilmesi, ülkenin dış ticareti açısından çeşitli faydalar içerecektir. Bunların en başında ülkenin dünya piyasalarıyla bütünleşmesi sayılabilir. Çünkü, ülkenin dış piyasaların ithalatına erişimi aynı zamanda kendisinin ihracatını da belirleyecektir. Son zamanlarda, ticaretin oluşumu ve ölçek ekonomileri analizlerinde aksak rekabet yapılarının etkileri incelenmektedir. Bu analizler temel olarak içsel büyüme teorisi ve stratejik dış ticaret teorilerinin önemli parçalarını oluşturmaktadır. Bu iki literatürün buluştuğu ortak nokta şudur; ülkenin dünya ekonomisiyle başarılı bütünleşmesi ve dünya ticaretinden aldığı payların dış ticaret yapısı ne yönelimleri konusunda önemli belirleyiciler olduklarıdır (Brander, 1995: 3-4; Faustino ve Silva, 2001: 7-12; Morasch,

2000: 25-37). Bir arz fazlalığının giderilmesi olarak, ticaret, iktisadi kaynakların etkin kullanılması sonucu ekonomiye fayda sağlayacaktır. Böylece, ekonomideki sektörlerin kapasitesi de optimize edilebilecektir (Thirlwall, 1999: 337; Giersich, 1987: 45). Durgunluk dönemlerinde yurtiçi talebin gevşemesi, yerel imalat sanayi üreticileri, düşen talep miktarını telafi etmek ve kapasitelerini yükseltmek için ihracat piyasasına yönelir. Bu durumda yapılacak olan ticaret reformları onlar için durgunluktan kurtuluş anahtarı olacaktır. Böylece, ticaret reformları, mevcut üretim faktörlerinin kullanım etkinliği ve kapasite oranlarının artmasıyla, imalat sanayinin ihracat davranışlarında temel belirleyicilerden birisi durumunda olacaktır.

2.2.2. Para ve Mali Politika Araçları

Ticaret reformları, imalat sanayi ihracatının artmasında önemli etkiye sahipken, para ve mali politikaların bu etkideki rolü de dikkate alınmalıdır. İhracat teşvik stratejilerinin geliştirilmesini içeren politikalar, dış piyasalarda yeni alanlara girilmesini önemli kolaylıklar sağlar. Ayrıca, bir ülkenin ihracat performansının geliştirilmesi sürecinde ödüllendirilme işlevini de sağlarlar (Söderbom ve Teal, 2000: 14).

2.2.3. Firma Düzeyi Faktörler

Son yıllarda, ihracatın belirleyicileri alanındaki literatür şunu göstermiştir; firma düzeyi özellikler, firmanın yurtiçi piyasaya odaklanmasında ya da ihracat piyasasına girme kabiliyetinde önemli ölçüde belirleyicidirler. Firmanın nispi üretkenliği ve ihracattan sağlayacağı yüksek getiri bir diğer ilişkili faktör olarak ifade edilebilir. Bunların yanı sıra, İhracat piyasasına giriş; istihdam edilen işgücündeki beceri ve işgücüne ödenen ücret düzeyi, sabit maliyetler, teknolojik yaratıcılık ve değişim hızı gibi firma düzeyi faktörlerle de ilişkilendirilmektedir (Edwards ve Behar, 2005: 13; Rankin, 2003: 4). Ekonomideki diğer sektörlerle bağlantısı olan imalat sanayinin ihracat kapasitesi, ihracat büyümesinin başarısı için çok önemli ve kritik önem arz etmektedir. Dias (1998), firma düzeyi dış ticaretin üç temel kaynağı olarak, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge), ölçek ekonomisi ve doğal kaynak yoğunluğunu tanımlamıştır. Ayrıca, bunlara ilave olarak rekabet yeteneği (competitiveness) de dış ticaret üzerinde belirleyici etkisi vardır.

2.2.3.1. Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)

İmalat sanayinde yaratıcılık eğiliminin ölçütü Ar-Ge faaliyetleridir. Bu nedenle Ar-Ge harcamaları, imalat sanayinin ihracat kabiliyetini artırıcı yönde etki yapacaktır. Çünkü, gelişmekte olan ülkeler, teknolojisinin önemli bir kısmını sanayileşmiş ülkelerden ithal etmektedir. Bundan dolayı Ar-Ge, ithal edilen teknolojinin sindirilmesi ve geliştirilmesi için üzerinde titizlikle durulması gereken bir süreçtir. Ar-Ge sürecindeki başarı ya da başarısızlıklar imalat sanayinin dış ticaretteki performansını etkileyecektir.

2.2.3.2. Ölçek Ekonomisi

Ölçek ekonomisi, endüstrideki çıktının parasal değerinin toplam imalat çıktısına oranlanmasıyla ölçülür. Ölçek değişkeni, ithalat ve ihracat düzeyi ve uzun dönem ortalama maliyet eğrisinin konumu arasındaki ilişkinin kurulmasından ziyade bir endüstride tüketim ve çıktının büyük payı olarak görülebilir. Buda, yüksek ihracat performansı için gerekli ölçek ekonomisinin düzeyini vurgular.

2.2.3.3. Doğal Kaynak Yoğunluğu

İmalat sanayinde ticaretin oluşumu, doğal kaynakların olup-olmamasından büyük ölçüde etkilenir. Örneğin, demir-çelik, kimyasallar, taşa-toprağa dayalı ürünler ve tekstil bu sektörler arasında gösterilebilir. Normal koşullar altında, doğal kaynak yoğunluğu, dış ticarete özellikle maliyetler açısından önemli rekabet avantajlarının da beraberinde getirmektedir.

2.2.3.3. Rekabet Yeteneği

İmalat sanayi malları dış ticaretinde bir diğer belirleyici etken de rekabet yeteneğidir. Rekabet yeteneği, ithalat ve ihracatın trend değişimi için bir ayarlayıcıdır. Rekabet yeteneği, ülkenin imalat sektörü açısından, imalat sanayi mallarının ihracat (ithalat) fiyatlarının üretici fiyatlarına oranlanmasıyla ölçülebilir (Dagenais ve Muet, 1992: 331). Rekabet yeteneği konusunda değinilmesi gereken önemli bir nokta karşılaştırmalı avantajlardan farklı olmasıdır. Lafay (1987), bu ayrımı iki şekilde yapmıştır. Birincisi, rekabet yeteneği veri bir mal grubu için ülkeler arasında bir ölçümü ifade ederken, karşılaştırmalı avantajlar, veri bir ülke için ürünler arasındaki ölçümü ifade eder. İkincisi, rekabet yeteneği özellikle reel döviz kurlarındaki değişimler olmak üzere makroekonomik durumlardaki değişimleri konu edinirken, karşılaştırmalı avantajlar, doğal kaynak (nature) yapılarını konu edinir.

2.2.4. Dünya Ekonomisindeki Eğilimler

Küresel piyasalarda iş çevrimlerinin etkisi (özellikle önemli sanayileşmiş ekonomilerde), ülkenin dünya piyasasından yaptığı dış ticaret payı ve yapısına bağlı olacaktır. Çünkü ulusların, dış ticaretinin gelişimini etkileyen temel unsurlar, dünya ile yaptıkları ticaretteki ihracat hedefleri ve mal bileşimleri olarak ifade edilebilir. Şayet, yükselen ekonomilerin ihracat rasyoları gelişmiş piyasalardan yüksek ise, sanayileşmiş ülkeler için ihracat performansı düşecektir.

3. Dış Ticaret Akımlarının Belirlenmesinde Temel Yaklaşımlar¹

Literatürde, dış ticaret akımlarının belirleyicileri üzerine yapılan araştırmalar, döviz kurlarındaki yükselmelerin cari işlemler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi üzerine odaklanmıştır. Burada, ülkenin ticaret dengesi üzerine reel devalüasyonun etkilerinin araştırılmasında iki temel yaklaşım vardır. Bunlar; *esneklikler* ve *ticaret dengesi* yaklaşımlarıdır. Bu kısımda, iktisat literatüründe yer etmiş bazı önemli çalışmalar sunulacaktır. Ayrıca ek olarak, Türkiye'nin ithalat ve ihracat talebi üzerine son dönem çalışmalara da yer verilecektir.

3.1. Elastikiyetler Yaklaşımı

Ulusal para biriminin yabancı paralar cinsinden değerinde meydana gelen değişimlerin, dış ticaret dengesini hangi aktarma mekanizmaları yardımıyla, ne yönde ve ne miktarda etkileyeceği gibi sorular, akademisyenler arasında uzun yıllardan bu yana tartışılan bir konudur. Bu konu ile ilgili olarak öne sürülen ilk teorik yaklaşım *kritik elastikiyetler şartı*dır. Ekonometrik açıdan, ithalat ve ihracat talep fonksiyonlarının tahmini de elastikiyetler yaklaşımı temelinde yapılmaktadır. Birçok çalışmada, ihracat (ithalat) hacmi, göreceli ihracat (ithalat) fiyatları, efektif döviz kurları ve dünya (yurtiçi) reel gelire ilişkilendirilerek tahmin edilmiştir. İthalat ve ihracat talep fonksiyonlarının tahmini sonrasında iktisadi çıkarsamalar yapılmıştır.

Elastikiyetler yaklaşımı altında, dış ticarete konu olan malların arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, herhangi bir ülkenin ticari partnerlerine olan ithalat talebi ile ticari partnerlerinin söz konusu ülkeye olan ithalat taleplerinin reel döviz kuru esnekliklerinin toplamı birden büyükse, ulusal paranın reel değer kaybı (kazanımı) dış ticaret dengesini pozitif (negatif) yönde, küçükse negatif (pozitif) yönde etkileyecek, bire eşitse etkilemeyecektir. Bu konuya ilk değinen yazar, Marshall (1897)'dir. Ancak, Marshall (1897) başlangıçta kritik elastikiyetlerin bire eşit olduğu noktada döviz kuru piyasasının istikrar içerisinde olacağını savunmasına rağmen, 1923 yılında yaptığı çalışmada istikrar için kritik elastikiyetlerin birden büyük olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Lerner (1944), kritik elastikiyetleri tam olarak açıklamasına rağmen, daha önce Robinson'un (1937) bu konuya açıklık getirdiği Gandolfo (2002) tarafından belirtilmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005: 17). Bir genelleme ile Marshall-Lerner-(Robinson) koşulu şunu ifade etmektedir: ithalat için yabancı talep ve yurtiçi fiyat esnekliklerinin mutlak (absolute) değerleri toplamı birden büyük ise ülke parasının değer kaybı ya da devalüasyonu cari işlem dengesini iyileştirecektir. Bu koşulu sağlamada dikkate alınan koşul ise ticaret dengesinin başlangıçta sıfır olduğudur.

¹ Bu bölümün hazırlanmasında yoğun olarak Aydın., Çıplak ve Yücel (2004) çalışmasından faydalanılmıştır.

Kritik elastikiyetler şartına yapılan ilk ciddi eleştirisi, Harberger (1950) ile Laursen ve Metzler (1950)'den gelmiştir. Bu yazarların çıkış noktası, dış ticarete konu olan malların nispi fiyatlarında meydana gelen değişimlerin doğuracağı gelir hareketlerinin, ihmal edilmiş olmasıdır. Yazarlara göre, gelir hareketleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişki fiyat hareketlerinin aksine pozitif yönlüdür (Harberger-Laursen-Metzler “HLM” Etkisi). Dolayısıyla, kritik elastikiyetlerin gelir hareketlerini bastırarak ölçüde birden büyük olması gerekmektedir. Alexander (1959), Harberger (1950) ve Laursen-Metzler (1950) tarafından yapılan eleştirileri değerlendirerek *Emme Kapasitesi Yaklaşımını* (Absorption Approaches) ortaya atmıştır. Alexander, esneklik kavramının yalnız fiyat-miktar ilişkisi esasına dayalı kısmi elastikiyetten ibaret olamayacağını öne sürerek, gelir seviyesindeki değişimlerin mevcut dış ticaret yapısında meydana getireceği etkilerinde hesaba katılması gerektiğini vurgulamıştır. Ulusal para biriminin değerinde meydana gelen değişimler ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin dinamik bir biçimde yorumlanması ise J Eğrisi Hipotezini doğurmuştur. Bu yaklaşıma göre, ulusal para biriminde meydana gelen reel değişimler ile dış ticaret dengesi kısa dönemde pozitif ilişkili, uzun dönemde ise negatif ilişkilidir. J Eğrisi Hipotezi, kısa dönemde gelir etkisinin, uzun dönemde ise fiyat etkisinin baskın olacağı öngörüsü olarak da değerlendirilebilir. Nihayet, Backus ve diğerleri (1994) dış ticaret dengesinin dış ticaret haddindeki cari ve gelecek hareketlerle negatif, geçmiş hareketlerle ise pozitif korelasyonlu olma eğiliminde olduğunu göstermişlerdir. Bu görüş sonraki dönemlerde Asimetrik S Eğrisi Hipotezi olarak adlandırılmıştır.

Elastikiyetler yaklaşımını test etmeyi amaçlayan çalışmaların büyük çoğunluğunda standart bir yöntem kullanılmaktadır. Goldstein ve Khan (1985) çalışmalarında, dış ticarete gelir ve fiyatın etkileri üzerine yapılan yöntem çalışmalarını incelemişlerdir. Burada ilgili çalışmaların, gelir ve fiyat esnekliklerinin tahminini ve ilişkili politika çıkarımlarını içeren ticaret modelleri özetleri yapılmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili literatürü kısaca sunacak olursak (Aydın ve diğerleri, 2004: 2–3);

Khan (1974), gelişmekte olan ülkelere² ait 1951–1969 dönemi yıllık verilerini aşağıdaki ithalat ve ihracat talep fonksiyonu modellerini kullanarak her ülke için tahmin etmiştir. Buna göre ithalat talep fonksiyonu;

$$\text{Log } M_{it}^d = a_0 + a_1 \log (PM_i/PD_i)_t + a_2 \log Y_{it} + U_t \quad (1)$$

burada M_i , i ülkesinin ithalat miktarı, PM_i , i ülkesindeki ithalat fiyat endeksi, PD_i , i ülkesinin yurtiçi fiyat düzeyi, Y_i , i ülkesinin reel GSYİH'sı, U ise hata terimidir. İhracat talep fonksiyonu ise;

² Türkiye, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kostarika, Gana, Ekvator, Hindistan Fas, Pakistan, Peru, Filipinler, Sri Lanka, Uruguay.

$$\text{Log } X_{it}^d = b_0 + b_1 \log (PX_i/PW)_t + b_2 \log W_t + V_t \quad (2)$$

burada X_i , i ülkesinin ihracat miktarı, PX_i , i ülkesindeki ihracat fiyat endeksi, PW , dünya fiyat düzeyi, W , reel dünya geliri (göstergesi: OECD reel GSYİH'sı), V ise hata terimidir. İki fonksiyonda da her bir değişken logaritmik formda düzenlemiştir. Tahmin edilen katsayılar, ithalat ve ihracatın esneklikleridir. Fonksiyonların tahmininde En Küçük Kareler Yöntemi (Ordinary Least Squares-OLS) kullanılmıştır. Khan, gelişmekte olan ülkelerin ithalat ve ihracatının belirlenmesinde fiyatların önemli rolü olduğunu bulmuştur. Böylece, Marshall-Lerner-(Robinson) koşulunun sağlandığını rapor etmiştir.

Warner ve Kreinin (1983)'in çalışmalarındaki model Khan (1974) ile aynı olmasına karşın iki açıdan farklılık arz etmektedir. Birincisi, araştırma dönemi iki kısma ayrılmıştır. Bunlar sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru rejimlerinin uygulandığı dönemlerdir. İkincisi, ithalat talep fonksiyonu Khan (1974) ile aynı olmasına karşın petrole dayalı ürünler model tahminine konu edilmemiştir. Gelişmiş ülkelerin³ dikkate alındığı modelde sabit döviz kuru için 1957:1–1970:4 üçer aylık dönem alınırken esnek döviz kuru dönemi içinde 1972:1–1980:4 üçer aylık dönemi dikkate alınmıştır. İlk dönem için ithalat talep modeli;

$$\ln M = c + a_1 \ln Y + a_2 \ln (PM/PD) \quad (3)$$

$$\ln M = c + b_1 \ln Y + b_2 \ln PM + b_3 \ln PD \quad (4)$$

İkinci dönem için ithalat talep modeli;

$$\ln M = c + a_1 \ln Y + a_2 \ln (PM/PD) \quad (5)$$

$$\ln M = c + b_1 \ln Y + b_2 \ln PM + b_3 \ln PD \quad (6)$$

$$\ln M = c + c_1 \ln Y + c_2 \ln PM^{FC} + c_3 \ln PD + c_3 \ln E \quad (7)$$

burada, PM^{FC} , yabancı paradan ithal fiyatını, M , kişi başı ithalat hacmini, Y , kişi başı reel GSYİH'yı, PD yurtiçi fiyatları, PM/PD , görelî fiyatları ve E , İthalat ile ağırlıklandırılmış efektif döviz kurunu göstermektedir. Bu modelin parametreleri bağımsız değişkenlerle ilgili olarak bağımlı değişkenin esneklikleri olarak yorumlanmaktadır. Görüldüğü üzere, döviz kuru sadece esnekliğin dikkate alındığı ikinci dönem için modelde kullanılmıştır. İhracat talep fonksiyonu ise,

$$\ln X = c + a_1 \ln YW + a_2 \ln PX^{LC} + a_3 \ln E + a_3 \ln E^P + a_5 \ln P_{comp}^{FC} \quad (8)$$

³ A.B.D., Almanya, Fransa, Japonya, İngiltere, Kanada, İtalya, Hollanda, Belçika, İsveç, Danimarka, Norveç, İsviçre, Finlandiya, Avusturya, İspanya, Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda.

burada, PM^{LC} , ihracat birim değer endeksi, X , ihracat hacmini, YW , ülkenin ithalatında yer alan 23 temel ülkenin ağırlıklandırılmış ortalama GSYİH'larını, PX^{LC} yurtiçi fiyatları (1974=100), PM/PD , görelî fiyatları, P^{FC}_{comp} , ihraç piyasasındaki 64 rekabetçi ülkenin her biriyle ağırlıklandırılmış yabancı döviz cinsinden ortalama ihracat fiyatlarını vermektedir. E , ülkenin kendi biriminden efektif döviz kuru (1975=1), E^p , döviz kurunda beklenen değişme oranını vermekte ve $E^p = [0, 7(\log E_{t-1} - \log E_{t-2}) + 0, 3(\log E_{t-1} - \log E_{t-2})]$ olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama yönteminde Wilson ve Takacs (1979)'ı takip etmişlerdir. OLS kullanılarak modeller tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre; esnek döviz kuru oranlarının varlığında birkaç temel ülkedeki ithalat hacmi bundan etkilenmiştir. Ancak, hacimdeki değişim yönü kendi içlerinde olmuştur. Döviz kurları ve rekabetçi ülkelerin ihracat fiyatlarının ülkenin ihracatının belirlenmesinde güçlü bir etkiye sahip olduklarını bulmuşlardır.

Bahmani-Oskooee (1986), 1973–1980 dönemi üçer aylık verileri kullanarak yedi gelişmekte olan ülkenin⁴ toplam ithalat ve ihracat modellerini tahmin etmiştir. Tahminlerinde görelî fiyatlar ve efektif döviz kurunda gecikme durumlarını dikkate almıştır. Bundan dolayı ticaret akımlarının belirlenmesinde dinamik bir süreci kullanmıştır. Bu yönüyle daha gerçekçi bir model kurulumu sunmuştur. Gecikmelerin eklenmiş haliyle ithalat talep modeli;

$$\ln M_t^d = a + b \ln Y_t + \sum_{i=0}^{n1} c_i \ln (PM/PD)_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2} h_i \ln E_{t-i} + u_t \quad (9)$$

burada M , ithalat miktarını, PM , ithalat fiyatını, PD , yurtiçi fiyat düzeyini, Y , reel GSYİH'ı ve E , ithalatla ağırlıklandırılmış efektif döviz kurunu göstermektedir. Gecikmeler eklenmiş ihracat talep modeli;

$$\ln X_t^d = a + b \ln YW_t + \sum_{i=0}^{n1} c_i \ln (PX/PXW)_{t-i} + \sum_{i=0}^{n2} d_i \ln E_{t-i} + u_t \quad (10)$$

burada X , ihracat miktarını, PX , ihracat fiyatını, PD , yurtiçi fiyat düzeyini, YW , ticari ortaklarının ağırlıklandırılmış ortalama reel GSYİH'ları ve E , ihracat ağırlıklandırılmış efektif döviz kurunu göstermektedir. Bahmani-Oskooee (1986)'nın bulguları; ticaret akımları uzun dönemde döviz kurularındaki değişimlerden çok görelî fiyatlardaki değişimlere tepki vermektedir.

Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998) ve Bahmani-Oskooee (1998) iki çalışmada Johansen (1998) ve Johansen ve Juselius (1990)'un eşbütünleşme analizlerini modellerinde uygulamışlardır. Eşbütünleşme analizindeki temel argüman; durağan olmayan değişkenlerin doğrusal bileşimleri durağan ise bu değişkenler eşbütünleşiktir. Johansen-Juselius tekniğinde değişkenleri arasında bir dönüt (feedback) etkisine izin veren maksimum-likelihood tahmin prosedürü kullanılmaktadır. Bahmani-Oskooee ve

⁴ Brezilya, G.Afrika, Yunanistan, G.Kore, Hindistan, Tayland ve İsrail.

Niroomand (1998) ve Bahmani-Oskooee (1998) iki çalışmanın bu teknikleri ticaret esneklikleri alanında ilk kullananlar olması yanında diğer bir özelliği ise eş bütünleşme analizi ve Marshall-Lerner-(Robinson) koşulunun uzun dönem özellikleri arasında bir eşleşmeye de bir vurgu yapmasıdır.

Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998), 1960–1992 yıllık verileri⁵ kullanılarak uzun dönem denklemi yardımı ile ihracat ve ithalat fonksiyonları tahmin edilmiştir. Buna göre ithalat talep fonksiyonu;

$$\ln M_t = a_0 + a_1 \ln (PM/PD)_t + a_2 \ln Y_t + e_t \quad (11)$$

burada, M, ithalat hacmini (nominal ithalat, ithalat fiyat endeksi ile deflete edilmiştir), PM, ithalat fiyatlarını, PD, TÜFE ile ilişkilendirilmiş yurtiçi fiyat seviyesini Y, yurtiçi geliri, temsil etmektedir. Burada ithalatın yurtiçi fiyat seviyesine göre nispi fiyatındaki bir yükselişin negatif ithalat fiyat esnekliği nedeniyle ithalat miktarını azaltması beklenmektedir. Keynesyen çizgiyi takip ederek de, yurtiçi gelirdeki bir artışın pozitif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarını arttırması beklenmektedir. Bununla birlikte, literatürde yurtiçi gelir artışı ithal ikamesi üretiminde bir yükseliş nedeniyle artmışsa, negatif gelir esnekliği nedeniyle ithalat miktarının azalabileceği yönünde göstergeler bulunmaktadır. (Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1998, s.102). İhracat talep fonksiyonu ise şu şekilde gösterilebilir;

$$\ln X_t = b_0 + b_1 \ln (PX/PXW)_t + b_2 \ln YW_t + u_t \quad (12)$$

burada, X ihracat miktarını (nominal ihracat, ihracat fiyat endeksi ile deflete edilmiştir), PX ihracat fiyatlarını, PXW dünya ihracat fiyat seviyesini (sanayileşmiş ülke toplamı) YW dünya gelirini (sanayileşmiş ülkelerin sanayi üretim endeksi) temsil etmektedir. İhracatın dünyanın geri kalanına göre nispi fiyatında bir artışın ülke ihracatını azaltması beklenir. Dünya gelirindeki bir yükseliş ise söz konusu ülkenin ihracatını arttırmalıdır (Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1998, s.102). Yukarıda görülen iki fonksiyon, eşbütünleşme formunda tahmin edilir. Daha sonra ithalat talep fonksiyonunun negatif olması beklenen a parametresi ile ihracat talep fonksiyonunun yine negatif olması beklenen b parametresinin mutlak değerleri toplamına bakılarak kritik elastikiyetlerin sağlanıp sağlanmadığı tespit edilir. İki parametrenin mutlak değerleri toplamı birden büyükse kritik elastikiyetler şartının sağlandığı, birden küçükse sağlanmadığı sonucuna ulaşılır. Yukarıda değinildiği gibi, kritik elastikiyetler sağlanıyorsa ulusal paranın değer kaybı dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkilere yol açacak, sağlanmıyorsa olumsuz etkilere yol açacaktır. Toplamın bire eşit olması durumunda ise, reel döviz kuru değişimleri ile dış ticaret dengesi arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır. Yoğun bir şekilde

⁵ *Avustralya, Belçika, Kanada, Avusturya, Kıbrıs, Kolombiya, Danimarka, Norveç, Yeni Zelanda, Filipinler, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, G.Kore, Japonya, Moritanya, Fas, Hollanda, Finlandiya, Fransa, İspanya, G.Afrika, İsveç, Suriye, İngiltere, ABD ve Venezüella.*

kullanılan yukarıdaki yöntemin, önemli bir eksikliği göze çarpmaktadır. Bu eksiklik, Harberger (1950) ve Laursen ve Metzler (1950) tarafından vurgulanan gelir etkisinin hesaba katılmamasıdır. Örneğin, dünya gelirindeki bir artış, veri ülkenin ihracatını arttıracak, ihracattaki bu artış ise Keynesyen çarpan mekanizması yardımı ile milli geliri arttıracaktır. Ulusal gelir artışı, marjinal ithalat eğiliminin büyüklüğüne bağlı olarak ithalatı da yükseltecektir. Nitekim, Sen ve Turnovsky (1989) deterministik bir model içerisinde optimizasyon davranışlarını varsayarak, ihracatın nispi fiyatında (ticaret haddinde) meydana gelen değişimlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin, gelir veya ikame etkilerinden hangisinin baskın olduğuna bağlı olacağını göstermişlerdir. Ticaret haddi-ticari denge ilişkisi, ikame etkisi gelir etkisine baskınsa ters yönlü, gelir etkisi ikame etkisine baskınsa doğru yönlü olacaktır. Bu bağlamda, Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998) tarafından önerilen model yardımı ile kritik elastikiyetler konusunda karar vermek için yalnız a_1 ve b_1 parametrelerinin değil a_2 ve b_2 parametrelerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. a_1 'in a_2 'ye, b_1 'in de b_2 'ye karşı olan mutlak büyüklükleri toplamının birden büyük olması durumunda kritik elastikiyetlerin sağlandığını söylemek daha doğru olacaktır.

Bahmani-Oskooee (1998), 1973–1990 dönemi için üçer aylık veri seti kullanarak⁶, Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1998)'daki ithalat ve ihracat talep denklemlerine, bir regresör olarak nominal efektif döviz kuru değişkenini eklemiştir.

Sivri ve Usta (2001), Granger nedensellik testi ve Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemini kullanarak Türk ekonomisinin ihracat ve ithalat yapısını incelemeyi amaçladılar. Çalışmanın sonucunda, tartılı reel efektif döviz kurundan ithalat veya ihracata doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaştıklarını açıklayarak, kur ayarlamalarının dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir araç olarak kullanılamayacağını öne sürdüler.

Akbostancı (2002), 1987:1–2004:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk dış ticaret yapısını incelemeyi amaçlamıştır. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modelinden elde edilen bulgulara göre; reel döviz kuru dış ticaret dengesini hem kısa hem de uzun dönemde etkileyen tek değişkendir. Uzun dönem denklemi ve hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; TL'nin değer kaybı dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu ilişki aynı zamanda bir geri beslemeye de sahiptir. Kısa dönemde ticari dengede meydana gelen bir iyileşme, TL'nin reel değerlenmesine yol açmaktadır. J eğrisinin mevcut olup olmadığını belirlemek için ise genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlarının tahmini yoluna gidilmiştir. Elde edilen sonuçlar, reel döviz kurunda meydana gelen pozitif bir şokun başlangıçta ticari dengeyi iyileştirdiğini, daha sonra kötüleştirdiğini son olarak tekrar iyileştirdiğini göstermektedir.

⁶ Yunanistan, G.Kore, Pakistan, Singapur, G.Afrika ve Filipinler.

Akbostancı (2002), genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonunun tahmini ile ulaşılan bu sonucun J eğrisinden ziyade, Backus ve diğerleri (1994) tarafından ilk kez ortaya atılan S eğrisi davranışı ile uyumlu olduğunu açıklamıştır.

Onafowora (2003), ulusal paraları 1990'ların ortalarından bu yana değer kaybeden üç doğu Asya ülkesine⁷ ait 1980:1–2001:4 dönemini kapsayan bir veri seti kullanarak, bu ülkelerin Japonya ve A.B.D ile olan ticari ilişkilerinde kritik elastikiyetler şartının sağlanıp sağlanmadığını test etmeyi amaçlamıştır. 1997 Asya krizinin etkilerini hafifletmek amacıyla söz konusu denklemlere ilgili kukla değişkenler de dahil edilmiştir. Her üç ülkede de reel döviz kuru ile reel ticari denge arasında kritik elastikiyetler şartının sağlandığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, reel döviz kuru-ticari denge ilişkisinin Endonezya-A.B.D, Endonezya-Japonya, Malezya-A.B.D, Malezya-Japonya, Tayland-A.B.D örnekleri için J eğrisi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Tayland-Japonya ilişkilerinde ise reel döviz kurunda meydana gelen bir birimlik pozitif şoka cevaben ticari dengenin başlangıçta iyileşme, daha sonra kötüleşme ve son olarak tekrar iyileşme gösterdiği gözlenmektedir. Onafowara (2003), bu durumun J eğrisinden ziyade S eğrisi hipotezi ile açıklanabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek ve Kadılar (2004), Johansen-Juselius gibi standart olarak kullanılan yöntemlerin sınırlı bir döneme dayalı verilerle yapılan çalışmalar için güvenilir olmadığını vurgulamış, bu nedenle Türkiye'nin ithalat talebi fonksiyonunu kısıtsız hata düzeltme modeline dayanır testi yaklaşımı ile test etmişlerdir. 1970–2002 dönemine ait yıllık verilerle tahmin edilen modelden elde edilen sonuçlara göre; ithalatın uzun dönem gelir esnekliği 0.37, nispi fiyat esnekliği ise 0.67'dir. İhracatın fiyat esnekliği ise -1.01'dir. Yazarlar, üretim artışının dengenin sağlanmasında daha etkin olacağını vurgulamışlar, devalüasyonun dış ticaret dengesizliğinin düzeltilmesinde yardımcı politika aracı olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, gelir esnekliğini de göz önüne alarak, ekonomik büyümenin ticari denge üzerinde negatif etkilere yol açacağını belirtmişlerdir.

Doğanlar ve diğerleri (2004), 1981:1–1994:4 dönemine ait bir veri seti kullanarak, Türk ekonomisinin ihracat talep fonksiyonunu tahmin etmeyi hedeflemişlerdir. Yazarlar, fiyat esnekliğinin -1.07, gelir esnekliğinin ise 3.08 olduğunu tahmin ettikten sonra döviz arz eğrisinin pozitif eğime sahip olduğunu ve yüksek fiyat esnekliği nedeniyle kur ayarlamalarının ihracatı olumlu yönde etkileyebileceğini belirtmişlerdir.

Aydın ve diğerleri (2004) tarafından yapılan çalışma, oldukça dikkate değerdir. 1987:1–2003:3 dönemine ait üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, Türk ekonomisine ait ihracat arzı ve ithalat talebi fonksiyonları eşbütünleşme formunda tahmin edilmiş, ayrıca VAR yöntemine de başvurulmuştur. Denklemlere, 2001 krizinin neden olduğu yapısal kırılmanın etkilerini azaltmak amacıyla Perron (1989) tarafından önerilen kukla

⁷ Endonezya, Malezya ve Tayland.

değişkenler de dâhil edilmiştir. Yazarlar, reel döviz kurunun ithalatın önemli bir belirleyicisi olduğunu ancak ihracatı etkileyemediğini açıklamış, VAR modelinin de reel döviz kurunun cari işlemler üzerindeki etkisinin ithalat vasıtasıyla olduğunu gösterdiğini vurgulamışlardır.

3.2. Ticaret Dengesi Yaklaşımı

Ticaret dengesi yaklaşımı kullanan çalışmaların tartıştığı nokta, ticaret akımlarının belirlenmesinde temel tahmin probleminin iyi anlaşılması ve eksikliklerin giderilmesidir. Bu çalışmalarda standart formülasyon; ticaret dengesi değişkeni (parasal değişken veya bir endeksin büyüklüğü), reel gelir, döviz kuru ve diğer ilişkili makro ekonomik değişkenlerle ilişkilendirilmesidir. Bu formülasyonu kolaylığı, Marshall-Lerner koşulu sınaması olmaksızın, bağımlı değişken üzerinde, bağımsız değişkenlerdeki değişmelerin etkilerinin doğrudan tahmin edilmesidir. Bu modellerin bakış açısı, bir avantaj olarak dikkate alınabilir. Ancak, ticaret dengesi formülasyonunun kullanımı, genelde, ticaret akımlarının belirlenmesinde çok az bilgi üretmektedir. Bu yaklaşımla ilgili literatüre kısaca değinecek olursak;

Miles (1979), 1960'lar için 14 ülkenin⁸ 16 devalüasyonu için ödemeler dengesi, ticaret dengesi ve devalüasyon arasındaki ilişkiyi havuzlanmış (pooled) yatay kesit (cross-section) tekniği kullanarak sınamıştır.

Ticaret dengesi tahmin modeli;

$$\Delta(TB/Y)_i = a_0 + a_1\Delta(g_i - g_R) + a_2\Delta(M_i - M_R) + a_3\Delta(G_i - G_R) + a_4\Delta ER_i \quad (13)$$

Ödemeler Dengesi modeli;

$$\Delta(BP/Y)_i = b_0 + b_1\Delta(g_i - g_R) + b_2\Delta(M_i - M_R) + b_3\Delta ER_i \quad (14)$$

burada, TB, i ülkesinin ticaret dengesi (f.o.b. ihracat – c.i.f. ithalat), BP, i ülkesinin ödemeler dengesini, Y, i ülkesinin çıktı düzeyini (ulusal para cinsinden GSYİH), g_i ve g_R , i ülkesinin ve dünyanın geri kalanın (R) büyüme oranları, M_i ve M_R , ortalama istemli para endeksi düzeyinin (high-powered money) çıktı düzeyine oranını, G_i ve G_R , kamu tüketiminin çıktıya oranını, ER_i , döviz kurunu göstermektedir. Modelin tahmininde elde edilen sonuçlar; birinci olarak, devalüasyon ticaret dengesini iyileştirmemesine karşın ödemeler dengesinde iyileştirici etki yapmıştır. İkinci olarak, devalüasyonlar ile reel değişkenler arasında ilişkinin varlığını bulamamıştır.

⁸ İngiltere, Danimarka, Fransa, Finlandiya, İrlanda, Yeni Zelanda, İzlanda, İspanya, Kostarika, Ekvator, Guyana, İsrail, Sri Lanka ve Filipinler.

Himarios (1985), on ülke⁹ için yaptığı çalışmada, Miles (1979)'un yöntemine ve testlerine bazı tanımlamalar getirmiştir. Geleneksel öngörüler doğrultusunda, devalüasyonların, ticaret dengesini etkilediğini bulmuştur. Himarios (1985) çalışmasında, 1953–1973 ve 1975–1984 dönemlerindeki 60 devalüasyon olayını sınamıştır¹⁰. Dönem ayırımında sırasıyla sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru kıstasını kullanmıştır. Bu çalışması, devalüasyonun ekonomin yapısının ve reel değişkenlerdeki değişmelerin etkilenmesinde kullanışlı araç olduğunu bulmuştur.

Bahmani-Oskooee (1985), 1973–1980 dönemi üçer aylık verilerini¹¹ kullanarak aşağıdaki ticaret dengesi modelini tahmin etmiştir;

$$TB_t = a_0 + a_1 Y_t + a_2 YW_t + a_3 M_t + a_4 MW_t + \sum_{j=0}^n b_j (E/P)_{t-j} + u_t \quad (15)$$

burada, TB, ticaret dengesini, YW, dünya gelirini, M yurt içi yüksek istemli para endeksi, MW, dünyanın geri kalanının istemli para endeksi, Y, reel çıktı düzeyini, E, döviz kurunu, P, yurtiçi fiyat endeksi (TEFE)'ni temsil etmektedir. Analiz sonucunda J eğrisi hipotezi desteklendiği ortaya konmuştur.

Bahmani-Oskooee (1991) çalışmasında, 1973–1988 dönemi için üçer aylık veriler kullanarak¹² birçok ülke için devalüasyonun ticaret dengesini düzenli geliştirdiğini bulmuştur. Kullandığı eşbütünleşme eşitlikleri;

$$(EX/IM) = a + b (P_f^*E/P) + e \quad (16)$$

$$(P_f^*E/P) = c + d (EX/IM) + u \quad (17)$$

burada, P_f , yabancı fiyat düzeyini, E, nominal efektif döviz kurunu, P, yurtiçi fiyat düzeyini, P_f^*E/P , reel efektif döviz kurunu, EX, ihracat hacmini, IM, ithalat hacmi, EX/IM, ticaret dengesini temsil etmektedir.

Arize (1994), 1971–1991 dönemine ait üçer aylık veri seti kullanarak¹³, reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Ulaştığı sonuç, Hindistan ve Sri Lanka dışındaki tüm ülkelerde devalüasyonun uzun dönemde dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.

⁹ Kostarika, Finlandiya, Ekvator, Fransa, İzlanda, İsrail, Filipinler, İspanya, Sri Lanka ve İngiltere.

¹⁰ Ekvator, Fransa, Mısır, Yunanistan, Hindistan, Endonezya, İtalya, G.Kore, Meksika, Norveç, G.Afrika, Sri Lanka, Sudan, Tayland ve Zambiya.

¹¹ Yunanistan, Hindistan, G.Kore ve Tayland.

¹² Arjantin, Bahama, Bangladeş, Yunanistan, Hindistan, Kore, Filipinler ve Tayland.

¹³ Kore, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur, Sri Lanka ve Tayland.

Shirvani ve Wilbratte (1997), eşbütünleşme analizi kullanarak yaptığı çalışmada, Arize (1994) de olduğu gibi uzun dönemde devalüasyonun ticaret dengesinde iyileştirici bir etkide bulunduğunu bulmuştur.

Kaynakça

- Akbostancı, E. (2002); “Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J Curve”, *ERC / METU 6. International Conference in Economics*, September, Ankara.
- Alexander, S.S. (1959), “Effects of a Devaluation: A Synthesis of Elasticities and Absorption Approaches”, *American Economic Review*, Vol.49, p.23-42.
- Arize, A.C. (1994); “Cointegration Test of a Long-run Relation between the Real Effective Exchange Rate and the Trade Balance”, *International Economic Journal*, 8 (3), p.1-9.
- Aydın, M.F., Çıplak U., Yücel M.E. (2004); “Export Supply and Import Demand Models for the Turkish Economy”, *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper*, No.04/09.
- Backus, D. K., Kehoe, P.J. and Kydland, F.E. (1994); “Dynamics of the Trade Balance and the Terms of Trade: The J Curve”, *American Economic Review*, 84 (1), p. 84-103.
- Bahmani-Oskooee, M. (1985); “Devaluation and the J-curve: Some Evidence from LDCs”, *The Review of Economics and Statistics*, 67, p.500-504
- _____ (1986); “Determinants of International Trade Flows: The Case of Developing Countries”, *Journal of Development Economics*, 20, p.107-123.
- _____ (1991); “Is There a Long-run Relation Between the Trade Balance and the Real Effective Exchange Rate of LDCs” *Economics Letters*, 36, p.403-407.
- _____ (1998); “Cointegration Approach to Estimate the Long-Run Trade Elasticities in LDC’s”, *International Economic Journal*, 12, p.89-96.
- Bahmani-Oskooee, M. and Niroomand, F. (1998); “Long-Run Price Elasticities and The Marshall-Lerner Condition Revisited”, *Economics Letters*, 61, p.101-109.
- Bahmani-Oskooee, M. and Kara, O.(2003); “Relative Responsiveness of Trade Flows to a Change in Prices and Exchange Rate”, *International Review of Applied Economics*, 17 (3), p293.
- Bird, G. and Rajan, R. (2001); “International Currency Taxation and Currency Stabilisation in Developing Countries”, *Journal of Development Studies*, 37, p.21-28.
- Brander, J.A. (1995); “Strategic Trade Theory”, *NBER* (National Bureau of Economic Research), Working Paper, N.5020.
- Brauer, H. (2003); “The Real Exchange Rate and Prices of Traded Goods in OECD Countries”, *Kiel Studies*, Springer.

- Chou, W. (2000); "Exchange Rate Variability and China's Exports", *Journal of Comparative Economics*, 28, p.61-79.
- Chowdhury, A. (1993); "Does Exchange Rate Volatility Depress Trade Flows? Evidence from Error-Correction Models", *The Review of Economics and Statistics*, 75, p.700-706
- Dagenais, M.G. and Muet, P.A. (1992); *International Trade Modeling*, First Edition, Chapman and Hall, London.
- Daly, K. (1998); "Does Exchange Rate Volatility Impede the Volume of Japan's Bilateral Trade?", *Japan and the World Economy*, 10, p.333-348
- Dias, R. (1998); "Determinants of Trade, Inter and Intra Industry Trade in South Africa", University of Natal, *Trade and Industrial Policy Strategies Annual Forum*.
- Dornbusch, R.(1986); "Special Exchange Rates for Capital Account Transaction, " *The World Bank Economic Review*, 1, p. 1-33.
- Douglass, C.N. (1990); *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, First Edition, Cambridge University Pres.
- Edwards, L. and Behar, A. (2005); "Trade liberalization and labour demand within South African Manufacturing firms", Oxford University Department of Economics, *Working Paper*, 244, August.
- Faustino, H.C., Silva, J.R. (2001); "Strategic Trade Policy and the New WTO Round", *IV International Conference on European Economy*, CEDIN, Lisbon, p.1-21, May 25-26.
- Ferreira, A.L. and Canuto, O. (2001); "Thirlwall's Law and Foreign Capital Service: the case of Brazil", Workshop on "Macroeconomia Aberta Keynesiana Schumpeteriana: uma Perspectiva Latino Americana", UNICAMP, Campinas, June, Brazil.
- Forbes, K. (2001); "Are Trade Linkages Important Determinants of Country Vulnerability to Crises?", *NBER* (National Bureau of Economic Research) Working Paper, 8194.
- Gandolfo, G. (2002); *International Finance and Open-Economy Macroeconomics*, First Edition, Springer, Berlin.
- Giersch, H. (1987); "On the Determinants of Brazil's Manufactured Exports: An Empirical Analysis", *International Economics Institute*, University of Kiel.
- Goldstein, M. and Khan M.S. (1985); "Income and Price Effects in Foreign Trade", in *Handbook of International Economics*, Vol II:1041-1105, eds. R.W. Jones and P.B. Kenen, Elsevier Science Publishers B.V.
- Harberger, A.C. (1950); "Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade", *Journal of Political Economy*, Vol.58, pp. 47-60.
- Helliwell, J.F. (1998); *How Much Do National Borders Matter?*, Brookings Institution Pres.

- Himarios, D. (1985); "The Effects of Devaluation on the Trade Balance: A Critical View and Re-examination of Miles's 'New Results'", *Journal of International Money and Finance*, 1985 (4), p.553-563
- Hooper, P. and Marques, J. (1995); "Exchange Rates, Prices, and External Adjustment in the United States and Japan", in P. Kenen (ed.), *Understanding Interdependence: The Macroeconomics of the Open Economy*, Princeton University Pres.
- Johansen: (1988); "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, p.231-254.
- Johansen: and Juselius, K.(1990); "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Application to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 5, p.169-210.
- Kadioğlu, F., Kotan, Z. ve Şahinbeyoğlu, G. (2001); "Kura Dayalı İstikrar Politikası Uygulamaları ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri", *TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü*, Temmuz.
- Karaca, O. (2005); "Türkiye'de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi?", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 2005/14, <http://www.tek.org.tr> (28.06.2005)
- Khan, M.S. (1974); "Import and Export Demand in Developing Countries", *IMF Staff Papers*, 21, p.678-693.
- Kibritçioğlu, A. ve Kibritçioğlu, B. (2004); "Türkiye'de Uzun-Dönem Reel Döviz Kuru Dengesizliği", *HDTM Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Nisan.
- Krugman, P (1989); "Difference in Income Elasticities and Trends in Real Exchange Rates", *European Economic Review*, 33 (5), p.1301-1046.
- Kumar, R.D. (1985); *The Development Strategy, Performance of Manufactured Exports and Economic Growth of the LDCs*, Unpublished Master Dissertation, University of Michigan Micro Films International.
- Lafay, G. (1987); "Comparative Advantage and Competitiveness", *Economie Prospective Internationale*, N.29.
- Laursen: and Metzler, L.A. (1950); "Flexible Exchange Rate and the Theory of Employment", *The Review of Economics and Statistics*, 32 (4), p.281-299.
- Lerner, A. (1944); *The Economics of Control*, Macmillan, New York.
- Levis, S.W. ve Driver, R. (1998); *Real Exchange Rates for the Year 2000 (Policy Analyses in International Economics)*, Institute for International Economics, May.
- Miles, M.A. (1979); "The Effects of Devaluation on the Trade Balance and the Balance of Payments: Some New Results", *Journal of Political Economy*, 87, p.600-620.
- Morasch, K. (2000); "Strategic Alliances: a Substitute for Strategic Trade Policy?", *Journal of International Economics*, 52, p.37-67

- Müslümov, A., Hasanov, M. ve Özyıldırım, C. (2002); “Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri”, *TÜGLAD Ekonomi Ödülleri Birincisi*.
- Onafowora, O. (2003); “Exchange Rate And Trade Balance in East Asia: Is There a J Curve?”, *Economics Bulletin*, 5(18), p.1-13.
- Özbilen, Ş. (1998); “Ticari Deregülasyon”, *Finans Dünyası Dergisi*, S.101, Mayıs.
- Rankin, N. (2003); “The Export Behaviour of South African Manufacturing Firms”, University of Export, *Centre for The Study of African Economies*, London.
- Sen, P., Turnovsky, S.J. (1989); “Deterioration of the Terms of Trade and the Capital Accumulation: A Re-examination of the Laursen-Metzler Effect”, *Journal of International Economics*, 26, p.227-250.
- Shirvani, H. and Wilbratte, B. (1997); “ The Relationship Between the Real Exchange Rate and the Trade Balance: An Empirical Reassessment”, *International Economic Journal*, 11, p.39-50.
- Sivri U., Usta C. (2001); “Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki”, *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(4), s.1-9.
- Söderbom, M. and Teal, F. (2000); Skills, Investment and Exports from Manufacturing Firms in Africa, ” 2000, *Journal of Development Studies* 37(2), p.13-43.
- Şimşek, M. ve Kadılar C. (2004); “Türkiye’nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünlüme Analizi: 1970-2002”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), s.27-34.
- Thirlwall, A.P. (1999); *Growth and Development*, Sixth edition, Macmillan.
- Warner, D. and Kreinin, M.E. (1983); “Determinants of International Trade Flows”, *The Review of Economics and Statistics*, 65, p.96-104.
- Wilson, J.F. and Takacs, W.E. (1979); “Differential Responses to Price and Exchange Rate Influences in the Foreign Trade of Selected Industrial Countries”, *The Review of Economics and Statistics*, 61, p.267-279.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005); “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:2 2005- 11-29
- Zengin, A. (2001a); “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Sektörel Dış Ticaret Fiyatları”, *Dış Ticaret Dergisi*, 21, Nisan.
- _____ (2001b); “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2).

